

Florian Mildenberger – Jennifer Evans – Rüdiger Lautmann – Jakob Pastötter (eds.): *Was ist Homosexualität? Forschungsgeschichte, gesellschaftliche Entwicklungen und Perspektiven*. Hamburg: Männerschwarm Verlag, 2014, 576 s.

Cožpak snad někdo neví, co je homosexualita? Kdokoli by byl na ulici otázan, určitě by dlouho neotálel s odpovědí. Většina by homosexualitu zřejmě definovala jako protipól heterosexuality, jako sexuální úchylku čtyř procent lidské populace. Proč tedy musí mít recenzovaný německý sborník téměř šest set stran? Je takový sborník vůbec zapotřebí? Nebylo toho o homosexualitě už řečeno a napsáno dost?

O fenoménu stejnopohlavnosti se toho ve skutečnosti ví velmi málo. Názorně to doložila kupříkladu velkolepá a v mnoha ohledech průkopnická výstava *Homosexualität_en*, kterou v roce 2015 hostilo berlínské Muzeum homosexualů (Schwules Museum) společně s Německým historickým muzeem (Deutsches Historisches Museum). Zřejmě neoriginálnější oddíl expozice v Německém historickém muzeu nesl název *Wildes Wissen*. Místnost byla koncipována jako muzejní depozitář s abecedně řazenými a komentovanými exponáty, znázorňujícími kusé a chaotické povědomí o homosexualitě.

Tato fragmentárnost vědění má mnoho příčin. Kromě dřívějšího tabuizování a prezírání homosexuality tkví jeden z nejdůležitějších důvodů v mezioborovém charakteru zkoumaného jevu. K homosexualitě se příležitostně vyjadřují přírodní i humanitní vědy včetně genderových, gay a lesbických studií. Každou disciplínu přitom zajímá na homosexualitě něco jiného a jiné jsou také koncepty a metody, s nimiž je k tématu přistupováno. Neexistuje ani společná závazná nomenklatura. „Homosexualita“, „transsexualita“, „transgender“, „queer“, „genderqueer“, „trans“ jsou jen některé různé definovatelné, a ne vždy bezproblémové pojmy vířící v akademickém prostředí. Právě proto, že se ne vždy daří jednotlivé obory přemostit vzájemnou spoluprací a porozuměním, zůstávají mnohačetné poznatky nepropojené a – slovy kurátorů výstavy v Německém historickém muzeu – „divoké“.

Ve vydavatelích sborníku *Was ist Homosexualität?* tudíž už dlouhodobě zrálo přání „vnést trochu pořádku do tradic, významů, současnosti a budoucích perspektiv“ (s. 8). Historik Florian Mildenberger od roku 2003 zvažoval vznik publikace „sestávající z biografí a tematických článků“ (s. 9), ovšem teprve setkání se sociologem Rüdigerem Lautmannem v roce 2009 prý dalo impuls k „vágní myšlence čítanky, edice pramenů či sborníku“ (srov. s. 9). Do organizování projektu se později zapojil také prezident organizace *Deutsche Gesellschaft für Sozialwissenschaftliche Sexualforschung* Jakob Pastötter a kanadská historička Jennifer Evans. Němečtí, nizozemští, američtí, austrálští a kanadští odborníci z rozličných oborů byli přizváni ke spolupráci a výsledek se dostavil v roce 2014 – hamburské nakladatelství Männerschwarm Verlag, orientující se výhradně na publikování literatury s gayovskými náměty, vydalo monumentální německo-anglickou příručku (*Handbuch*), která si přeje být prvním přehledovým interdisciplinárním dílem o homosexualitě a zdrojem inspirace nejen pro „studenty, kolegy, kolegyně, zájemce“ (s. 8), nýbrž i pro sociální pracovníky, učitele nebo příslušníky církve.

Nemalému úsilí vydavatelů po utřídění dosavadních poznatků odpovídá již samotné řazení kapitol. Ačkoli je vydavatelé nečlenili do tematických oddílů, je evidentní, že prvních šest příspěvků se primárně zaměřuje jednak na historii bádání o homosexualitě, jednak na problematiku pojmosloví a jeho kulturní a dobovou podmíněnost. Franz X. Eder, Sylvia Mieszkowski, Heiko Stoff, Gert Hekma a Katie Sutton pojednávají o tom, jak byla stejnopohlavní sexualita v minulých dobách nazývána a nazývána, jak byl konstruován a naplňován pojem „homosexuality“ a analogicky k němu pojem „heterosexuality“ či jakým způsobem probíhalo ztotožňování s těmito novými identitami. Z úvah autorů vyplývá, že ani homosexualita, ani heterosexuality nejsou univerzálními jevy, nýbrž novověkými produkty evropského myšlení, jež byly v důsledku kolonizace vyvázeny do ostatních částí světa. Velmi přesvědčivě vystihuje sukcesivní průnik okcidentálního vědění do kdysi sexuálně svobodomyslné Indie a islámských zemí orientalista Thomas K. Gugler.

Rozborem starých medicínských, filozofických a lyrických textů prokazuje, že v patriarchálních společnostech, kde muži platili za dokonalejší stvoření než ženy, bylo „pro mnohé muslimy obdivné nahlížení na krásu mladých mužů vyznáním k boží lásce“ (srov. s. 151). Teprve v 19. století se s koloniálním systémem hodnot do těchto zemí vplížila i homofobie a s ní spjatá, „do té doby nevidaná“ (s. 159) kriminalizace stejnopohlavních aktů.

Dvě stati o vztahu mezi homosexualitou, queer bádáním a genderovými studiemi od Volkera Woltersdorffa a Kirsten Lang vytváří plynulý přechod k dalšímu souboru příspěvků zabývajících se homosexualitou tentokrát z perspektivy vědeckých oborů jako kulturní teorie (Laurie Marhoefer), angloamerické historiografie (Jane Freedman), filozofie (Jacqueline Davies a Udo Schuklenk), přírodních věd (Heinz J. Voß), psychologie (Udo Rauchfleisch), sociologie (Thorsten Benkel), dějin umění (Wolfgang von Wangenheim) a hudební vědy (Eva Rieger). Spíše než málo smysluplné pátrání po tom, zda byli Platón, Franz Schubert a Richard Wagner homosexuálové, či ne, zajímají autory specifické metodologické nástroje jednotlivých věd, jimiž lze fenomén homosexuality analyzovat. Současně si lze při četbě příspěvků uvědomit, jak disciplíny se zájmem o homosexualitu absorbují nové teoretické koncepty, které je nutí měnit tradiční úhel pohledu na předmět jejich výzkumu. Vzniká pozoruhodný reciproční vztah – disciplíny pomáhají osvětlit fenomén homosexuality, homosexualita zase pomáhá rozšířit jejich teoreticko-metodologické horizonty. Jistou výjimku v tomto souboru statí představuje práce Lukase Engelmanna o homosexualitě a AIDS, neboť již v samotném titulu chybí přesné pojmenování oboru, jehož vztahem k homosexualitě by se chtěl autor zabývat. Engelmann však jako jediný nastiňuje možnosti zkoumání homosexuality v rámci hned několika progresivních subdisciplín. AIDS je mu přitom východiskem úvah. V důsledku tohoto zhoubného onemocnění se výrazně změnila identita členů homosexuální komunity v Americe a Německu. Komunitu zachvátil komplex negativních emocí a v „chápaní homosexuality a homosexuální politiky“ (srov. s. 272) nastal zásadní obrat. To vše se

zásadním způsobem promítlo také do paměti homosexuálů. Ve studiích o identitách, emocích, diskurzech a paměti lze tedy po Engelmanově vzoru nalézt nejen jeden podnět pro neotřelé přemýšlení o homosexualitě a pro uvedené vědecké oblasti je naopak homosexualita do budoucnosti velkou výzvou.

Poslední čtyři texty Manfreda Herzera, Dominica J. T. Frohna, Martina Lückeho a tandemu Peter Rehberg – Bradley Boovy uvádějí čtenáře do každodennosti stejnopohlavních jedinců. Zvláštní pozornost si zaslouží zejména Lückeho studie o sexuální pedagogice. Často se zapomíná, že intimní náklonnost k osobě stejného pohlaví je též věcí mládeže. Lücke představuje výsledky některých průzkumů, dle nichž se dítě s nonkonformními sexuálními vlohmi nevyhnutelně řítí do konfliktu s heterosexuálním prostředím. Rodiče i spolužáci mu totiž často vnucují traumatizující pocit abnormality. V zájmu tolerance je nutné, aby se žáci ve škole seznámili s duhovou pestrostí světa a naučili se jistým sociálním kompetencím. Lücke v této souvislosti odkazuje například na internetový portál, jehož materiály umožňují „integrovat do výuky dějepisu historii sexuální mnohočetnosti“ (srov. s. 523). Tento nesmírně důležitý pionýrský projekt má své opodstatnění, neboť zbylé studie se skličující naléhavostí předkládají důkazy, že problémy dětí odklánějících se od heterosexuální „normality“ kontinuálně pokračují v pracovním prostředí. „Odlišní“ jedinci musí nezřídka používat chameleonské strategie, aby na sebe ve společnosti neupozorňovali a nestali se terčem šikany. Pomocí vlastních médií se slučují do subkulturních společenství, čímž však diskriminující v 19. století zkonstruovanou bipolaritu „heterosexuální většina – homosexuální menšina“ se všemi možnými stereotypy paradoxně ještě více upevňují.

I ze struktury většiny příspěvků plyne snaha respektovat ústřední cíl publikace. Po ohlédnutí do historie následuje rozbor současných tendencí a problémů, načež jsou pojmenovány vědecké dezideráty a naskicovány budoucí cesty vědy. Ke každé studii je navíc připojen úctyhodný seznam literatury a podobně jako Martin Lücke proložili i jiní autoři své texty internetovými odkazy na četné akce a organizace, takže kniha

ke své funkci sumy vědeckých výsledků připoju- je ještě úlohu informačního rozcestníku.

Matthiasu Meitzlerovi z essenského Insti- tutu kulturních věd (Kulturwissenschaftliches Institut Essen), který knihu recenzoval pro periodikum *Zeitschrift für Sexualforschung*, je třeba dát za pravdu v domněnce, že „svým roz- sahem jedinečný sborník“ má potenci stát se standardním a nepostradatelným dílem. Zkou- mání o fenoménu homosexuality však postupuje kupředu překotným tempem, nehledě na to, že sexuální a genderové normy se na celém světě permanentně mění a vyvíjejí. Brzy bude nutné, aby vznikla nová příručka. *Was ist Homosexualität?* tudíž neprezentuje závazné a nezměnitelné argumenty, nýbrž jen dočasnou bilanci vědění. Pakliže se v budoucnu někdo zhostí práce na podobném projektu, bude se muset řídit vysou- kou vědeckou úrovní recenzovaného sborníku, zároveň by ale neměl opakovat jeho strukturální, formální, stylistické a obsahové nedostatky.

Jimi je totiž kniha prostoupena natolik, až se vnucuje otázka, zda autoři a vydavatelé byli mezi sebou vůbec v kontaktu a zda spolu dis- kutovali o homogenní podobě díla. Jelikož se jejich působíště nacházejí na třech kontinen- tech, k debatám tváří v tvář zřejmě příliš čas- to nedocházelo. Za takové situace ovšem měli vydavatelé uchopit otěže celého podniku pevně do svých rukou a od začátku striktně dbát, aby se přispěvatelé drželi určitých pravidel, a to hlav- ně ve struktuře svých statí. U příručky s téměř lexikovým charakterem rozhodně nepůsobí pat- řičně, když Laurie Marhoefer shrnula abstrakt ke svému článku *Homosexuality and Theories of Culture* do čtyř málo vypovídajících řádků, zatímco abstrakt k příspěvku *Heterosexualität* Heika Stoffa zabral téměř celou stránku a autor jej následně ve svém úvodu ještě převyprávěl v německém jazyce.

Jako jsou svou délkou odlišné abstrakty, nepanuje ani v nejmenším shoda ve stránkovém rozsahu studií. Eva Rieger si pro vztah muziko- logie a homosexuality vystačila s deseti stránka- mi a Jane Freeland na čtrnácti stranách brilant- ně pojednala o *Homosexuality and the Science of History in Anglo-American Perspective*. To Dominic J. T. Frohn a Thomas K. Gugler potře- bovali pro své teze o homosexualitě v pracovním

prostředí a v orientálních kulturách téměř čtyř- násobek prostoru, přičemž nelze tvrdit, že by to jejich témata bezvýhradně vyžadovala, zatímco jiná nikoli. Příručka by se mnohem více blížila publikace, v níž by mezi články i v tomto ohledu panovala jednotna.

Zcela nejasné nakonec zůstává, jak vyda- vatelé mohli připustit, aby některé studie závěr neměly a některé zase ano, byť se tento závěr jednou jmenuje *Final remarks*, podruhé *Con- clusion*, potřetí zase *Fazit* a byť se představy autorů o jeho smyslu – podobně jako o smyslu abstraktu – značně rozcházejí. Kdyby měla pub- likace vedle společného úvodu také společný závěr, byly by parciální závěry studií nadbytečné. Společný závěr však chybí a krátká karakteris- tika statí v úvodu knihy jej nemůže plnohod- notně substituovat. Bez jasně strukturovaného závěrečného shrnutí tak ne jeden článek čtenáři znemožňuje získat rychlý přehled o centrál- ních úvahách a zjištěních, což je u tak zásadní příručky jako *Was ist Homosexualität?* obtížné akceptovatelné.

Kromě struktury studií poznamenala hete- rogenita rovněž formální podobu textů. Pečli- vý čtenář si bude klást otázku, proč jsou citáty v některých člancích od zbylého textu viditelně odsazené, zatímco o několik stránek dále se změnou tématu přichází i změna formátování a citáty se náhle stávají součástí odstavců. Pro celou knihu byl zvolen harvardský systém cito- vání, zřejmě aby širší veřejnost nebyla na každé stránce iritována poznámkami pod čarou. Přes- to se někteří autoři bez opulentního poznám- kového aparátu nedokázali obejít. Umístili do něj přitom údaje, jež by se buď daly bez problé- mů zařadit do hlavního textu, nebo jednoduše vypustit.

Příspěvky se od sebe navzájem diametrálně liší i svým stylem. Od autorů z různých zemí, oborů a věkových kategorií rozhodně nelze očekávat, že budou udržovat jednotný styl, nic- méně kooperují-li na společném projektu, měli by některá svá individuální slohová specifika podřídit generálnímu zájmu, jímž v tomto pří- padě bylo vytvoření přehledné, všeobecně sro- zumitelné příručky. Pro takovýto účel se mno- hem více hodí syntetizující přístup propojený s nekomplikovaným a transparentním jazykem

například Franze X. Edera či Jane Freeland než dosti suchopárný statistický výčet z pera Dominiána J. T. Frohna nebo esejistický, třebaže sám o sobě nesmírně zajímavý styl, který pro detailní analýzu čtyř kunsthistorických děl zvolil Wolfgang von Wangenheim.

Je udivující, že nebyla vyvinuta pražádána snaha po obsahové homogenizaci studií. Publikace budí dojem, jako kdyby organizátoři projektu rozdělili mezi autory témata prací a zaslané příspěvky pak opatřili knižní vazbou. Důsledná koordinace vzniku článků evidentně neprobíhala, jinak by jen těžko mohlo v jednotlivých textech docházet k neustálé recyklaci faktů a teorií. Že Karlu Mariu Benkertovi alias Kertbenymu přináležejí prvenství v použití slova „homosexualita“, zmiňují hned čtyři studie. A jen málokterý z autorů neopomíná důkladně rozebrat názory právníka a „prvního homosexuála“ Karla Heinricha Ulrichse, zakladatele berlínského Sexuologického ústavu (Institut für Sexualwissenschaft) Magnuse Hirschfelda, rakouského psychiatra Richarda von Krafft-Ebinga, amerického sexuologa Alfreda Kinseyho a dvou stěžejních postav genderových, gay a lesbických studií Michela Foucaulta a Judith Butler. Celý tento myšlenkový korpus by přitom stačilo postihnout v jednom úvodním příspěvku, na nějž by se ostatní studie mohly odvolávat, místo aby tytéž teorie znovu a znovu jinými slovy vysvětlovaly. Jenomže interferenčních odkazů je v knize méně jak poskrovnu, a vzájemné provázání článků je tudíž nulové. Pouze rejstřík v závěru knihy vytváří síť pojmů bez ohledu na hranice studií, ovšem zde je nutné se zase ptát, jestli pojmy „varle“, „penis“ a „vagina“ také musely být bezpodmínečně zahrnuty do seznamu, neboť například pozice termínu „varle“ (Hoden) mezi jmény lékaře Maxe Hodanna a prorektora lipské univerzity Thomase Hofsässe je minimálně úsměvná.

Omezení repetice týchž informací by před vydáním knihy bylo jedním přínosem obsahové homogenizace. Druhý přínos by spočíval ve sladění některých argumentů. Pokud hned první příspěvek sborníku předestírá diverzní modalitu homosexuality a navrhuje mluvit raději o „homosexualitách“, nebylo by zbytečné, kdyby následující texty na tuto tezi navázaly či

na ni alespoň reagovaly. Obdobně k jednotnému charakteru příručky nedopomáhá, pokoušejí-li se jedni autoři prezentovat „homosexualitu“ jako vysloveně problematický konstrukt, zatímco druzí mnohovýznamovost pojmu a jeho pochybnou způsobilost pro funkci analytické kategorie reflektují mnohem méně.

Shrnou-li se veškeré jednotlivosti, jimiž jsou studie v knize *Was ist Homosexualität?* od sebe spíše oddalovány nežli přibližovány, vychází najevo, že namísto kompaktní příručky má čtenář k dispozici jakýsi „reader“, volný soubor textů, jehož společným jmenovatelem zůstává všehovšudy otázka po tom, co je homosexualita. Díky chybějícímu užšímu propojení příspěvků ani není obtížné číst knihu od poslední studie po první, a to navzdory naznačenému dělení publikace do tří částí, týkajících se nomenklatury, interdisciplinarity a každodennosti. Některé články by totiž bez větší úhony mohly přináležet i k jinému oddílu. A tak z knihy prýští nespoutaný gejzír nápadů, přístupů a impulsů, které přímo vyzývají k dalšímu studiu, ovšem jakkoli tento gejzír svou pestrobarevností uhranuje, čtenář se nakonec cítí podobně jako na výstavě *Homosexualität_en* v místnosti Wildes Wissen, jež návštěvníkovi předestřela spoustu zajímavých informací bez zjevných souvztažností. Tentyž požitkem, jenž při četbě sborníku *Was ist Homosexualität?* bude pociťovat akademik orientující se v zákrutech vědeckého diskursu, s největší pravděpodobností nebude sdílet většina ze sociálních pracovníků, učitelů a kleriků, tím spíše ne širší veřejnost.

Rozsah témat a perspektiv, snesený vydavateli do publikace, je vpravdě znamenitý, i když v žádném případě kompletní. Jestliže by měl být vydán ucelený přehled o výzkumu homosexuality, bylo by zapotřebí více času, většího týmu a nakonec i celé ediční řady, ne jen jedné jediné knihy. *Was ist Homosexualität?* byla evidentně zamýšlena jako hutný myšlenkový koncentrát, ale i tak měli vydavatelé v předpolí jejího vzniku zvážít, zda by určitý podíl z obsahu nebylo záhodnější vyhradit pro jiná témata, jež by bezpochyby dopomohla k lepšímu zodpovězení otázky v titulu publikace.

Předně není v úvodu ani slovem vytyčena perioda, kterou kniha hodlá zmapovat. Valná

část autorů se koncentruje na posledních 150 let, neboť přísně vzato byla homosexualita jako deviate, nemoc a identita „vynalezená“ až v druhé polovině 19. století. Nicméně stejnopohlavní akty existovaly jinak nazývané a jinak chápané již od nepaměti a letmé exkurzy některých autorů do antiky, italské renesance, do dějin divadelní travestie či do excesivních názorů markýze de Sade jasně naznačují, že při přemýšlení nad moderním fenoménem nelze jisté dlouhodobé tendence v evropské společnosti ponechávat úplně mimo zřetel. Studie ozřejmující rozličné formy a interpretace „homosexuality“ před zavedením této kategorie v 19. století by se na začátek recenzované knihy výborně hodila.

Neméně záhadné jako časové vymezení analyzovaného fenoménu zůstává i vymezení prostorové. Samotný původ autorů podle všeho předurčil, že největšího zájmu se dostalo Německu, Anglii a Severní Americe. S markýzem de Sade a Jacquesem-Luise Davidem je krátce navštívena Francie, se souhvězdím Donatello – Masaccio – Alberti – Brunelleschi zase Itálie, jinak je ovšem Guglerova studie o podmanění orientálního prostředí západoevropskými sexuálními normami a kategoriemi jediným vzhledem do nezápadního teritoria, a tím i bílou vránou celého sborníku. Východní Evropa, Asie, Afrika, Jižní Amerika, Austrálie a pacifická oblast se do zorného pole vydavatelů nedostaly, ačkoli nikdo nemůže tvrdit, že by ve jmenovaných oblastech neexistovaly ani různě interpretované stejnopohlavní akty, ani bádání o nich. S koncentrací na západní hemisféru se navíc v ohnisku pozornosti automaticky ocitl bílý, ve městě žijící gay střední sociální třídy. Homosexualita mezi obyvateli světa majícími jinou barvu pleti, homosexualita vně velkých měst a metropolí jako Berlín, Hamburg a San Francisco, homosexualita mezi ženami a homosexualita v různých vrstvách společnosti by si navzdory obtížné pramenné základně určitě zasloužily samostatné studie nebo alespoň více prostoru v rámci ostatních příspěvků.

Jak již bylo zmíněné na jiném místě, je v druhém oddíle knihy rozevřen vějíř disciplín a představen jejich způsob práce s tématem homosexuality. Leč výběr těchto disciplín

není nikterak odůvodněn a zřejmě souvisel s možnostmi vydavatelů získat pro daný obor povolaného autora. Nejvíce zaráží skutečnost, že z oblasti kultury byla zohledněna pouze perspektiva dějin umění a hudební vědy, jako kdyby v knize, filmu a divadle homosexualita nikdy nebyla tematizována a nikdo o tom doposud nic nenapsal. Dále je třeba se tázat, kde při volbě disciplín zůstala sportovní věda. Vždyť právě sport přináší k ústředním producentům našich zažitých představ týkajících se genderu, sexuality a homosexuality. Existuje řada studií a rovněž monografií odhalujících diskriminační charakter sportu vůči ženám a všem, kdo neodpovídají kánonu heterosexuality. Prostřednictvím všemožných médií sport každodenně vyzdvihuje domnělou biologickou nadřazenost mužů nad ženami a vnucuje přesvědčení, že všichni ideálně formovaní sportovci a sportovkyně jsou heterosexuální. Na příkladu sportu se navíc dá exemplárně dokumentovat proměna v pojmání „typicky homosexuálních“ znaků. Stačí zalistovat v meziválečných ročnících periodika Deutsche Turnzeitung, jež jsou plné fotografií polonahých šlachovitých cvičenců při společném protahování, nebo nahlédnout do amerických magazínů z druhé poloviny 20. století, doporučujících pro trénink upnutou růžovou kombinézu. Homoerotická póza, v jaké by se dnes žádný sportovec vyfotit nenechal, a oblečení, které by si pro fotoshooting v životě neoblékl, svého času nikdo s homosexualitou neasocioval. Naopak množství turnerů z 20. a 30. let 20. století by pravděpodobně řadu současných sportovkyně považovalo za lesby, neboť krátce sestřižené vlasy tehdy platily za projev nebezpečné maskulinizace. Ideálem byla dlouhovlasá turnerky.

Možná že během přípravy dalšího přehledového díla o homosexualitě budou zmíněné postrádané aspekty svěřeny kvalifikovaným odborníkům ke zpracování. Než takový sborník vyjde, bude chvályhodný počín Floriana Mildembergera, Jennifer Evans, Rüdiger Lautmanna a Jakoba Pastöttera nenahraditelnou součástí příruční knihovny každého, kdo má v úmyslu zabývat se na vysoké úrovni problematikou homosexuality. Exaktní odpovědi na otázku, co je homosexualita, ale zájemce v knize

díkybohu nedohledá. Ani po této stránce se publikace ostatně nikterak neodlišuje od výstavy Homosexualitát_en.

Martin Klement

Miloslav Petrusěk: *Marx, marxismus a sociologie. Texty z pozůstalosti I*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2014, 116 s.

Když v roce 2010 psal poněkud specifický marxista Bohumír Pavelek v souvislosti s Miloslavem Petrusěkem o „závanu buržoazního puchu“ (*Buržoazní společnost*, nakladatelství Grimmus), jistě netušil, že o čtyři roky později vyjde Petrusěkovy kniha, která bude věnována výhradně Marxovi. A nadto kniha nikoli Marxe odmítající, nýbrž takřka dráždivě věčná. Petrusěk zde přistupuje k Marxovi (a konečkonců vždy přistupoval), aniž by ho démonizoval nebo naopak bezmezně adoroval, přistupuje k němu jako k silně inspirativní osobnosti, jako k sociologickému klasikovi, ba přímo jednomu ze zakladatelů sociologie (byť by Marx o takovouto čest nepochybně nestál).

Kniha *Marx, marxismus a sociologie*, kterou dva roky po Petrusěkově smrti připravila k vydání Alena Miltová, se skládá ze tří textů, jež na sebe v řadě témat navazují, tvoříce tak zvláštní celek, v jehož středu stojí teze, že „marxismus nikdy nebyl jednobarevný, jakkoli rudá převládala“ (s. 48).

V prvním textu je autorovým záměrem především systematický výklad Marxe a (nejen sociologických) pohledů na něj. Mnohobarevnost Marxova díla je zde ukázána jednak prostřednictvím jeho různých nedogmatických vykladačů (Robert Freedman, Jurij Davydov nebo čeští filosofové a sociologové poloviny 60. let), jednak na těch, kdo marxismus jako doktrínu učinili závaznou, určitým způsobem ji kanonizovali – těmi byli autoritativní Engels se svým proslulým spisem *Anti-Dühring*, v němž prohlásil dialektické zákony za univerzální, platné pro celý kosmos, dále Plechanov, z jehož verze marxismu se učil Lenin, a Marxe intelektuálně devastující Stalin, který „všechno, co se

mu zdálo neužitečné nebo čemu snad nerozuměl, prostě ze svého systému vyloučil“ (s. 29). Výsledkem rozmanitosti nahlížení na Marxe je Gouldnerovo konstatování, že marxismus už ve své podstatě obsahuje zásadní rozpor, který přímo určuje dva nesmiřitelné tábory (tedy k tomuto rozštěpení nedošlo až po Marxově smrti); spojuje se v něm totiž jednak verze marxismu kritického, který nahlíží člověka jako svobodného, jednak verze marxismu vědeckého, podle něhož jsme zcela determinováni. Pro sociologii to pak znamená, že Marxe je možné číst stejně tak pozitivisticky nebo strukturalisticky, jako interpretativisticky či konstruktivisticky.

Vnitřní dualismus marxismu pak Petrusěk rozvíjí v textu druhém, přičemž vychází ze základního problému, do jaké míry můžeme vůbec mluvit o Comtovi a Marxovi jako o sociolozích, když ten první sociologii spíše předpověděl a spojil ji s fantasmagorickou vizí „lidské všenápravy“ a druhý ji (onu její comtovskou verzi) hluboce odmítal. Pakliže je oba za sociology prohlásíme, má sociologie již od svého vzniku stejně dvojí povahu jako Marxovo dílo. Její comtovská i marxovská podoba (jakkoli jsou konkrétní rozdíly mezi Marxem a Comtem diskutabilní) je na jedné straně spojena s touhou racionálně konstruovat, na straně druhé má rovinu kritickou, která předpokládá svobodně jednající individuum. Nelze zkrátka spojovat sociologii pouze s racionálním konstruktivismem a sociálním inženýrstvím (což velmi kriticky činili například James Coleman nebo Friedrich von Hayek), a Petrusěk to názorně ukazuje na osudech sociologie v totalitních režimech. Důvod, proč všechny totalitní systémy obecně považují sociologii za nepřítel, je právě její dvojí podoba. Ona racionálně konstruktivistická část samozřejmě totalitním režimům vyhovuje (sociologie byla ostatně od začátku spojována se socialismem) a je v souladu s jejich představou sociálního inženýrství, zatímco část druhá, kritická, je pro ně nepřípustná. Toto platí, jakkoli jsou totalitní systémy založeny na různých ideologiích, byť by byly založeny na heslech o svobodě, rovných právech a sociální spravedlnosti. Proto Petrusěk píše, že „sociologie v plnohodnotném slova smyslu může vzniknout, existovat a rozvíjet se jen ve společnosti